

ACTAS DEL
VIII CONGRESO INTERNACIONAL
DE LA
ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE
LITERATURA MEDIEVAL

SANTANDER

22-26 de septiembre de 1999

PALACIO DE LA MAGDALENA

Universidad Internacional

Menéndez Pelayo

Al cuidado de

MARGARITA FREIXAS Y SILVIA IRISO

con la colaboración de Laura Fernández

CONSEJERÍA DE CULTURA
DEL GOBIERNO DE CANTABRIA
AÑO JUBILAR LEBANIEGO
ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE LITERATURA MEDIEVAL
SANTANDER

•MM•

ACTAS DEL
VIII CONGRESO INTERNACIONAL
DE LA
ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE
LITERATURA MEDIEVAL

SANTANDER

CONSEJO DE ASESORES
FACULTAD DE LA MAGISTERIA
UNIVERSIDAD DE CANTABRIA
SANTANDER

AL CUIDADO DE

MARGARITA BRIBAS Y SILVIA BRISO
CON LA COLABORACIÓN DE LA COMISIÓN DE

@ Asociación Hispánica de Literatura Medieval

Depósito legal: SA-734/2000

Carolina Valcárcel

Tratamiento de textos

Gráficas Delfos 2000, S.L.

Carretera de Cornellá, 140

08950 Esplugues de Llobregat

Impresión

«CURIAL E GÜELFA» I LA TRADICIÓ TROBADORESCA

MATILDE CORTÉS CAÑAGUERAL

Universitat d'Alacant

1. ELS POSSIBLES DEUTES DE «CURIAL» A RAIMBAUT DE VAQUEIRAS

TOTS ELS QUI els últims anys hem seguit la trajectòria de la crítica que ha abordat, animosa, alguns dels aspectes més reeixits de la peculiar i anònima novel·la quatrecentista *Curial e Güelfa* –autoria, preferències estètiques, finalitat, ambient en què fou concebuda, influències prèvies a la redacció, etc.–, ens hem vist sovint desconcertats en constatar que, a causa de l'aiguabarreig de ressons de diferent adscripció geogràfica i/o d'actitud de què és amarada la narració, els nostres estudiosos han pres posicionaments del tot confrontats, encara que treballaren sobre un mateix tema.

Aquesta pluralitat interpretativa, lluny de llevar mèrit al conjunt d'aportacions variades o a la novel·la mateixa, ha fet del *Curial e Güelfa* tot un clàssic sincrètic, si substituïm la paradoxa inicial en què ens pot fer caure la diversitat dels comentaris per l'actitud de qui admet que tota obra anònima, sotmesa a un context de transició, mai no serà un fet monolític, ans bé farà paleses contradiccions de tota mena, no sols perquè l'ull crític adoptarà perspectives diferents, sinó també perquè l'autor d'una

¹ Pel que fa al tema de l'autoria vegeu, entre les més reeixides, les aportacions següents: J. Butiñá, «Sobre l'autoria del *Curial e Güelfa*», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XLI (1987-1988), pp. 63-119; A. Espadaler, *Una reina per a Curial*, Quaderns Crema (Assaig, 3), Barcelona, 1984; A. Ferrando, *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, Institut de Filologia Valenciana, València, 1980; J. Riera i Sans, «Falsos dels segles XIII, XIV i XV», en *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991)*, I, ed. R. Alemany, A. Ferrando i Ll.B. Meseguer, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Universitat d'Alacant, València i Jaume I de Castelló, Barcelona-Alacant-València-Castelló, 1993, pp. 425-491; P. Walley, «Historical Names and Titles in *Curial e Güelfa*», en *Medieval Hispanic Studies presented to Rita Hamilton*, Tamesis, Londres, 1976, pp. 245-256. Trobem una bona síntesi de les influències literàries explícites en X. Gómez, «*Curial e Güelfa*, petges mitològiques», *Caplletra*, III (1988), pp. 41-63. Per assolir una visió general del tarannà de l'anònim autor, de les seues filles i fòbies i de la possible intencionalitat moral de la novel·la, resulta imprescindible la lectura de L. Badia, «Segona visió mitològica de Curial: notes per a una interpretació de l'anònim català del segle XV *Curial e Güelfa*», en *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, 14)*, 6, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1987, pp. 265-292 i «De la reverenda letradura en el *Curial e Güelfa*», en *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella*, Quaderns Crema, Barcelona, 1988, pp. 121-144.

obra que transpue tensions i reconciliacions com la nostra haurà de prendre, per força, partits contrastats.

Així les coses i després que l'any 1991 fes una proposta segons la qual, a més de la historiografia catalana i de les fonts llatines, italianes i franceses, l'anònim autor havia aprofitat la potencialitat literària de les biografies trobadoresques —més concretament la de la *vida* i *razó* del trobador provençal Raimbaut de Vaqueiras— per tal de confegir el canemàs que suporta les relacions amoroses dels protagonistes,² he considerat que cal continuar reflexionant sobre les possibilitats d'aquesta línia d'investigació, ja que, si no deixàrem arribar a la cruïlla d'influències implícites i explícites del *Curial e Güelfa* el gènere en què precisament la tradició culta europea va vehicular durant segles els sentiments amorosos, no sols restaria sense solució de reconstrucció el trencaclosques «curialesc», sinó que també ens quedaríem, de ben segur, sense una bona part del bastidor sentimental de la novel·la, ja que limitariem l'estudi dels continguts novel·lescos a l'itinerari cavalleresc i a l'evolució moral i intel·lectual del protagonista i oblidariem el fet que les *vides* ja havien servit de suport argumental a d'altres composicions narratives més extenses, pensem, si més no, en la recreació de la cançó «Atressí com l'aurifany» que apareix en la novel·leta anònima número LXIV del *Novellino*, en la influència de la *Llegenda del cor menjat* de Guillem de Cabestany sobre el conte novè de la quarta jornada del *Decameron* o en el lai i debat castellà *Razón de amor*, l'autor del qual, segons De Ley, sabé aprofitar-se del gènere de les biografies trobadoresques.³

Benauradament això no serà així, ja que després que Júlia Butiñà em donà a conèixer un treball d'Olimpio Musso,⁴ en el qual arribava a la mateixa conclusió encara que per altres vies, i que Antoni Ferrando integrés aquesta hipòtesi en el seu estudi sobre la intencionalitat política de la novel·la,⁵ considere que a hores d'ara ens trobem en disposició de continuar per la carrera de la influència trobadoresca, perquè, si finalment hom accepta que aquest material pseudobiogràfic influí decididament en la confecció de la novel·la, podrem afegir al perfil de l'anònim, lletraferit incorregible, que el seu recorregut àulic li permeté assimilar i recrear no sols les biografies trobadoresques, sinó també alguns elements de les lletres de les cançons, com tot seguit pretenc demostrar.

A més de les concomitàncies argumentals existents entre la *vida* i la *razó* de Raimbaut de Vaqueiras i l'itinerari de *Curial* —que en són moltes i de les quals ja hem parlat

² M. Cortés, «La infantesa de *Curial* i una font literària», en *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991)*, I, pp. 413-424.

³ M. De Ley, «Provençal biographical Tradition and the *Razón de amor*», *Journal of Hispanic Philology*, I (1977), pp. 1-17.

⁴ O. Musso, «Il romanzo cavalleresco *Curial e Güelfa* e il Monferrato: note storiche», en *II Miscellanea Umanistica-Catalana, Quaderni della Sezione di Studi Storici «Alberto Boscolo*, Barcelona, 1991, pp. 39-52.

⁵ A. Ferrando, «Sobre el marc històric de *Curial e Güelfa* i la possible intencionalitat de la novel·la», en *Actes del Col·loqui Internacional «Tirant lo Blanc» (Ais de Provença, 21-22 d'octubre de 1994)*, ed. J.M. Barberà, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Centre Aixois de Recherches Hispaniques-Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Barcelona, 1997, pp. 323-369.

en altres ocasions—,⁶ hom pot constatar motius gens negligibles en l'epístola en tres parts i en vers èpic que adreça el cavaller-trobador Raimbaut al seu senyor, el marquès Bonifaci de Monferrat.⁷ Hi ha, per a començar, un element de tipus onomàstic força suggerent que fa que ens replantegem la interpretació que hom ha donat a l'aparició en el *Curial e Güelfa* del personatge de ficció Boca de Far, el cavaller napolità enamorat de Güelfa i afavorit pel Marquès que desafia Curial.⁸ Espadaler va suposar que l'aparició d'aquest personatge podia haver estat motivada pel fet que Far és la napolitana Messina i perquè la «literatura i la realitat italianes ens forneixen exemples de personatges que duen noms tan curiosos o més que el nostre napolità».⁹ Així, tenim un Pietro Boccamazza en el *Decameron* (V, 3), o els històrics Matteo i Biocolo Bocca di Vacca. Tanmateix, tots podem comprovar, d'una banda, que en l'epístola de Raimbaut de Vaqueiras (III, vv. 33 i 60) apareix un Hugonet del Far que col·labora estretament amb el Marquès i amb el trobador i, d'una altra, que Boca de Far és un topònim que apareix per set vegades en la *Crònica* de Muntaner.¹⁰ En conseqüència, el que ha fet el nostre anònim ha estat transformar un topònim de tradició historiogràfica en un antropònim de caire novel·lesc.

Des d'aquesta perspectiva, que la nostra literatura haja fet ús del llinatge Far, unes vegades amb la lògica necessària per a l'adequació del nom dels cavallers al lloc de la seua naixença —com és el cas del napolità Boca de Far— i d'altres de forma arbitrària —pensem en el cavaller navarrés del *Tirant lo Blanc*, Simó de Far—,¹¹ sembla respondre més a uns gustos o a uns ressos provençals i/o historiogràfics que no pas a una influència exclusivament italiana.

⁶ Conta la *vida* que Raimbaut era fill d'un home pobre. Serví el príncep d'Aurenja Guillem dels Baus i partí cap a Monferrat, on visqué sota la protecció del marquès Bonifaci i on s'enamorà de la germana d'aquest. Els seus mèrits literaris com a trobador li permeteren guanyar-se l'estimació de la gent i la seua ascensió a cavaller. Raimbaut, però, presumí tant de la seua condició que suscità la burla i el sarcasme en els cercles trobadorescos. Sabem, gràcies a la *razó* que encapçala la més famosa de les estampides provençals *Kalenda maia*, que Raimbaut fou blanc de sospites a propòsit del seu llinatge i que els envejosos de la cort aconseguiren que la germana del Marquès acabés per rebutjar-lo i dir-li que cercàs l'amor en un altre lloc. Vegeu M. de Riquer, *Los trovadores. Historia literaria y textos*, II, Ariel (Letras e ideas), Barcelona, 1983 (1ª ed. 1975), pp. 812, 815 i 834.

⁷ Vegeu M. de Riquer, *Los trovadores*, II, pp. 847-857.

⁸ *Curial e Güelfa*, ed. R. Aramon i Serra, Barcino (Els Nostres Clàssics, 30, 35-36, 39-40), Barcelona, 1930-1933, 3 vols. La cita es pren de I, pp. 142-184. En les referències successives a l'obra que apareixen en el cos d'aquest treball em limitaré a constatar entre parèntesis el volum en xifres romanes, seguit de la pàgina corresponent en xifres aràbigues.

⁹ A Espadaler, *Una reina*, pp. 26-27.

¹⁰ F. Soldevila, *Les Quatre Grans Cròniques*, Selecta, Barcelona, 1971, p. 1.240.

¹¹ Joanot Martorell relata que, en el setge de Rodes, una dama, traint la confiança del seu amant, un genovés bocut, propicia la defensa i l'alliberament de l'illa en confessar les intencions del soldà d'Alcayre i dels genovesos a un cavaller natural del regne de Navarra que l'amava molt i que es diu, contra qualsevol pronòstic de lògica onomàstica, frare Simó de Far. Joanot Martorell/Martí Joan de Galba, *Tirant lo Blanch*, I, ed. A.G. Hauf i V.J. Escartí, Clàssics Valencians, València, 1990, pp. 158-166.

Al seu torn, en la mateixa epístola provençal i amb uns versos força desvergonyits, Raimbaut de Vaqueiras recorda al Marqués els fets en els quals intervingueren tots dos al nord d'Itàlia, Sicília, Orient i, especialment, a Constantinoble, durant la quarta croada: el trobador, després de fer una lloança encomiàstica de la magnanimitat del Marqués, s'autoelogia amb tot un seguit de mèrits i demana que el seu senyor li reconega els serveis prestats, fent-li memòria que havia estat un vassall fidel:

E franc vassalh quan ser a senhor bo,
 pretz l'en reman et a.n bon guizardo:
 per qu'ieu n'esper de vos esmend'e do,
 senher Marques (II, vv. 59-62).

Si hi parem esment, el recorregut que Curial fa en solitari en perdre el favor de Güelfa és, si fa no fa, el mateix que realitza Raimbaut de Vaqueiras: salpa de Gènova, arriba a Messina i, exceptuant el lapse de la recuperació moral que el duu per Terra Santa, Grècia i Tunis —que res té a veure amb l'ambient cortés en què fins aquest punt s'ha mogut el protagonista—, triomfa, finalment, en la batalla contra els turcs en companyia del marqués de Monferrat.¹²

Amb tot, Curial no recorre a l'autoelogi en cap moment, com tampoc envia cap epístola amb exigències, sinó que, recuperada la solidesa moral i abans d'eixir contra el turc, en rebre missatges i ofertes del Marqués, es limita a agrair, orgullós, la sol·licitud d'aquest i a oferir-li els seus serveis:

sens enviar-lo-y a dir [al Marqués], era ell ben segur que'l Marqués li ajudaria, axí com a criat antich e servidor leal; axí mateix [esperava que el Marqués] li manàs ço que li vengüés en plaer, car ell, per tot son poder e saber, lo complauria e faria per ell més que per home que fos en lo món (III, 181).

Encara que els dos passatges desenvolupen el tema dels favors i les gràcies que tot senyor feudal posseïdor de la virtut de la *largueza* atorga al vassall pels seus serveis, sembla que en el *Curial* hi ha un capgirament i una evolució del motiu: mentre que el trobador Raimbaut s'avança en l'enviament de missatges, pregona les seues virtuts, es mostra d'allò més interessat i sembla desconfiar d'obtenir guanys, en el *Curial e Güelfa* és el Marqués qui pren la iniciativa i es posa a disposició del protagonista, el qual, amb l'orgull de qui se sap servidor fidel i agraït, no dubta ni d'ell mateix ni del Marqués i, en conseqüència, fuig de fer-li cap petició.

¹² M. de Riquer, *Los trovadores*, II, p. 850, especialment les notes 17-21, 31 i 41-43.

Evidentment, si l'anònim s'inspirà en el passatge trobadoresc, alguna cosa voldrà dir que el paper indiferent que sembla caracteritzar el Marqués del poema i el perfil pidolaire i desvergonyit de Raimbaut hagen acabat capgirats en el *Curial e Güelfa*. Més encara si tenim en compte que sol·licitar un benefici era un tema tradicional trobadoresc, creuat, entre d'altres, per Pere Vidal, Raimon de Miraval, Jordi de Sant Jordi o el mateix Ausiàs March,¹³ els quals havien de fer arribar, si volien ser recompensats, unes composicions que esdevenien una mena d'instàncies versificades.

Potser hauríem de fer-ne una lectura moral segons la qual l'anònim, en presentar com a model de conducta un inusual marquès de Monferrat sol·lícit, pretén modificar els costums dels senyors del segle XV o, si més no, allçonar sobre cortesia des d'una novel·la consolatòria i plaent. Pel que fa als vassalls que reben favors, l'anònim sembla voler proposar un altre tipus de personatge i de comportament: el del trobador que, esperonat per l'orgull dels mèrits propis —els quals han estat, en el cas de Curial, la recuperació de la solidesa moral i la dedicació a l'estudi—, ni es vanta d'ell mateix davant del seu senyor,¹⁴ ni es planteja compensacions, ni se n'oblida dels seus deures com a vassall.

No aportem res de nou en afirmar que els autors de novel·les cavalleresques europees del segle XV —entre els quals hi ha Joanot Martorell i el nostre anònim— imitaven les biografies de cavallers reals coetanis amb la intenció de crear personatges de ficció versemblants.¹⁵ Tampoc és una novetat que cercaven, de més a més, la inspiració en el llegat historiogràfic del segle XIII. Amb tot, fan ganes de pensar que si el destí tràgic del cavaller de ficció Tirant ha estat considerat un trassumpte del que sofrí realment Roger de Flor —la vida del qual coneixia Martorell a través de la *Crònica* de Muntaner—, l'itinerari venturós de Curial pot ser també la recreació d'una altra biografia, en aquest cas la del trobador de Vaqueiras, ja que permet el *happy end* de què manquen tant el dissipat final de Roger de Flor com el del protagonista de la novel·la de Martorell. Evidentment, en aquest cas no seria la font d'inspiració la literatura historiogràfica convencional, sinó una altra de credibilitat prou dubtosa: la provinent de les pseudocròniques trobadoresques.¹⁶

Si Vaqueiras és darrere de la composició del *Curial e Güelfa*, haurem de pensar que l'anònim no ha pogut utilitzar millor recurs per construir el perfil versemblant i arquetípic d'un cavaller del segle XV d'extracció social dubtosa i animar els joves a la defensa i/o reconquesta de Constantinoble¹⁷ que el de l'evocació i la fusió mítica, en

¹³ M. de Riquer i L. Badia, *Les poesies de Jordi de Sant Jordi*, Tres i Quatre (Biblioteca d'estudis i investigacions, 7), València, 1984, p. 212.

¹⁴ Curial, a hores d'ara, s'ha recuperat del pecat de la vanaglòria, vici del qual hom acusava també Raimbaut de Vaqueiras. L'anònim fa que Curial abandone a partir d'ara, i implícitament, una actitud segons la qual no és lícit, sinó reprovable, intentar la lloança d'un mateix. Corregir aquest comportament ha estat l'afany de molts escriptors i té el seu origen en un proverbi de Salomó (Proverbis, XXVII, 2). Vegeu també en aquest sentit, L. Badia, «De la reverenda lettradura», pp. 88-89.

¹⁵ M. de Riquer, *Aproximació al «Tirant lo Blanc»*, Quaderns Crema, Barcelona, 1990.

¹⁶ Diem dubtosa perquè, de fet, l'estimada de Raimbaut no fou històricament germana del Marqués, sinó la seua filla. Aquesta dada demostra amb escreix que l'autor no cercà la inspiració en cap crònica rigorosa.

¹⁷ Vegeu, a propòsit de la polèmica sobre la data en què quedà enllestida *Curial e Güelfa*, les següents apor-

recrear les peripècies d'un cavaller-trobador que dos segles i mig abans, i també al servei del marquès de Monferrat, havia triomfat en una batalla semblant i havia patit els mateixos conflictes amorosos i d'integració social, resolent-los, en tot cas, d'una manera més adient als temps que corrien.

2. ELS NOSTRES CANÇONERS I «CURIAL E GÜELFA»

Acceptar que l'anònim de *Curial e Güelfa* va conèixer i recrear la *vida* i la *razó* de Vaqueiras implica suposar que estigué en contacte directe amb els cançoners que ens han fet arribar aquests textos en prosa. Per aquest camí, hauríem de comprovar si aquestes peces són presents en els nostres cançoners, la qual cosa ens duria, amb poc marge d'error, a afirmar la bandejada catalanitat de l'anònim.

Amb tot, no hi ha dubte que el trobador Raimbaut de Vaqueiras era molt conegut a les nostres terres i que les seues composicions tingueren no sols una àmplia acceptació, sinó que també serviren de model compositiu als lírics posteriors —pensem, si més no, que *El cançoneret de Ripoll* inclou en el breu tractadet que segueix la transcripció de les *Regles de Trobar* de Jofre de Foixà tot un rosari de noms de trobadors clàssics, entre els quals hi ha Vaqueiras.

De més a més, si amb el pas dels segles no han canviat els costums dels qui canten o reciten peces líriques pròpies o alienes, hauríem de considerar la possibilitat que l'anònim, en un segle en què la lírica trobadoresca reviscola, podria haver presenciado més d'una vegada en l'ambient cortesà en què vivia l'actuació d'algun joglar líric ben preparat que, en presentar el cant o la recitació dels poemes de Vaqueiras, introduís la biografia del compositor, és a dir, la *vida* i la *razó*.¹⁸ Des d'aquesta perspectiva, doncs, si els poemes de Vaqueiras eren coneguts, la difusió de la seua biografia quedava assegurada.

Siga com siga el contacte, directe —«segons yo he legit» (I, 20)— o indirecte —mitjançant l'audició musical—, en revisar el contingut del llegat cançoneresc de mà catalana que ens ha pervingut, he considerat que el manuscrit 146 de la Biblioteca de Catalunya, l'anomenat *Gil*, més conegut pels provençalistes per la sigla S⁸, ens forneix unes dades força interessants, atès que ens permet, per tres raons, mantenir la convicció que bona part del bastidor del *Curial e Güelfa* és la conseqüència d'una lectura o d'una recepció oral de la tradició trobadoresca.

tacions: A. Par, «*Curial e Güelfa*: notes lingüístiques i d'estil», *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, I (1928); A. Rubió i Lluch, ed., *Curial e Güelfa. Novela catalana del quinzen segle*, Real Academia de Buenas Letras, Barcelona, 1901; M. de Riquer, *Història de la Literatura Catalana*, II, Ariel, Barcelona, 1983¹ (1^a ed. 1964), p. 620; A. Espadaler, *Una reina*, pp. 101-103 i F.M. Gimeno Blay, «Notes d'un paleògraf a propòsit del manuscrit 9.750 de la Biblioteca Nacional (*Curial e Güelfa*)», *Caplletra*, XV (1993), pp. 75-88.

¹⁸ Hom ha plantejat la possibilitat que aquestes peces podien recitar-se abans de l'actuació. Vegeu A.H. Schutz, «Where the *Vidas* and *Razos* recited?», *Studies in Philology*, XXXVI (1939), pp. 565-570.

Primerament, perquè *S*⁸ inclou no sols les composicions de Vaqueiras «Kalenda Maia» i l'epístola de què hem parlat adés –cosa que demostra que a les nostres terres hom podia conèixer la història del trobador vanitós que perdé el favor de la seua dama a causa de la maledicència d'uns envejosos i de la seua manca de llinatge–, sinó també la *vida* del trobador. El més colpidor de tot, però, és que la variant de la pseudocrònica que trobem en el manuscrit *S*⁸ difereix del canònic que reporta Riquer en un detall intranscendent en un primer cop d'ull, per bé que força rellevant en ser contrastat amb el *Curial e Güelfa*: la versió més coneguda de la vida de Rimbaut presenta el seu progenitor Peirors com un home «mat», és a dir, boig; en canvi, en el manuscrit *S*⁸, Peirors és «bos e savis», caracterització molt més semblant a la que ens donarà l'anònim del *Curial*: «gentilhom ... dotat més de seny e de gràcia de les gens» (I, 20).¹⁹ En segon lloc, perquè convoca també alguna producció de Guilhem de Sant Leidier, trobador vassall del bisbe de Santa Maria del Puig, el qual ha estat relacionat per Espadaler amb un altre personatge de la ficció novel·lesca, Parrot de Sant Laydier, cavaller que pren part en l'episodi de l'alliberament de la duquesa d'Àustria (I, 72 i ss.).²⁰ Finalment, perquè *S*⁸ pot justificar altres motius i passatges de la narració que tradicionalment han estat analitzats i interpretats des d'una perspectiva exclusivament vinculada a la prosa historiogràfica.

Ja hem dit que l'aprofitament literari de noms de personatges històrics, contemporanis o no, ha estat una constant gairebé en totes les novel·les cavalleresques europees del segle XV que tingueren vocació realista i, fins i tot, de vegades intencionalitat política. *Curial e Güelfa* no és una excepció. Ambientada en el segle XIII i malgrat els anacronismes de tipus històric, la voluntat de recrear una atmosfera concreta i versemblant dugué l'anònim autor a evocar la figura del rei Pere el Gran i la d'importants llinatges catalans en els capítols dedicats al torneig de Melú (II, 81-169). La presència del monarca i del conjunt onomàstic català, gairebé circumscrita a aquest episodi, ha estat interpretada com una evocació del desafiament de Bordeus (1283), que reivindicava la figura del rei Pere en detriment de la de Carles d'Anjou, a més d'haver donat peu a una segona lectura segons la qual el torneig de Melú amaga també una intencionalitat política, atesos els paral·lelismes existents entre aquells esdeveniments i una altra confrontació del segle XV, la sostinguda entre Renat d'Anjou i Alfons el Magnànim.²¹

Tanmateix, fora de la seqüència narrativa de Melú i poc després que *Curial* s'atribueca la composició del trobador Rigaut de Berbezilh «Atressí com l'aurifany» (III, 148), encara hi podem trobar dos personatges rigorosament històrics i també del segle XIII: Ramon Folc de Cardona i Enric de Castella (III, 153-164).

Sovint hem intentat explicar aquestes presències vinculades a l'onomàstica de Melú i, en conseqüència, hi hem aplicat el mateixos mètodes de recerca i d'exegesi, és a dir, hem

¹⁹ Convé contrastar M. de Riquer, *Los trovadores*, II, p. 815 amb el fol. 35r del manuscrit 146 de la Biblioteca de Catalunya.

²⁰ A. Espadaler, *Una reina*, p. 88. Vegeu també el manuscrit 146, fols. 86r-89r.

²¹ A. Ferrando, «Sobre el marc històric», p. 366.

donat per bo que han estat extreptes de la parafernàlia onomàstica de les cròniques de Desclot i de Muntaner, a més de justificar-les com a reflex de personatges rigorosament històrics del segle XV afectes al Magnànim o desenganyats de la seua cort. Així, pel que fa a la presència de Ramon Folc de Cardona en el *Curial e Güelfa* com a ambaixador del rei d'Aragó, Júlia Butiñà suggereix com a font la *Crònica* de Muntaner (capítols 128 i 134), per tal com aquest vescomte apareix en uns capítols propers a l'esment d'En Gras, avantpassat homònim del qui l'estudiosa proposa com a autor de la novel·la.²²

En canvi, Espadaler opina que sota el personatge novel·lesc bé pot amagar-se l'antialfonsí i antinapolità Gabriel de Cardona, ateses les relacions comercials existents entre la Corona d'Aragó i el Marquesat de Monferrat en el segle XV a través d'aquest tresorer general de la casa de Savoia.²³ Al seu torn, Ferrando ha proposat recentment que l'anònim devia estar pensant en Joan Ramon Folc (1375-1442), que va tenir una actuació decisiva en els afers italians, al servei de Martí l'Humà i d'Alfons el Magnànim.²⁴ D'altra banda, mentre que Butiñà s'arrisca a lligar l'aparició d'Enric de Castella amb Enric d'Aragó, comte d'Empúries i germà del Magnànim,²⁵ Ferrando justifica aquesta presència a través de la historiografia italiana.²⁶

El que vull proposar en aquest treball, però, és que, si partim de la base que l'anònim del *Curial e Güelfa* organitza coherentment el material del seu discurs, és massa gran la distància que hi ha entre el cos onomàstic català que proclama el torneig de Melú en el llibre segon i l'aparició conjunta, però aïllada, de Ramon Folc de Cardona i d'Enric de Castella en el llibre tercer perquè tinga un únic sentit novel·lesc. De més a més, les motivacions i els estímuls que incitaren l'anònim a fer ús d'aquests dos noms històrics lluny de la peripècia cavalleresca de Melú, bé poden ser diferents, per tal com són més pròxims a les pràctiques trobadoresques de Curial que a les estrictament cavalleresques.

Des d'aquesta perspectiva, el manuscrit S^e ens en pot donar la clau: si l'anònim va confegir un personatge de ficció com Curial a força de manllevar dades biogràfiques i artístiques als trobadors Raimbaut de Vaqueiras i Rigaut de Berbezilh, és possible que també operara amb dades d'altres trobadors. En aquest sentit, la producció lírica de Cerverí de Girona, compilada en S^e, ens permet de veure, gairebé simultàniament –si pensem en l'acte de la lectura, del cant o de la recitació dels seus poemes en el segle XV–, el vescomte Ramon Folc de Cardona i Enric de Castella en afers relacionats amb un trobador, de la mateixa manera que els hem trobat junts, fora de la literatura historiogràfica, reclamant l'alliberament del trobador Curial en el passatge en què l'heroi pateix la ira del rei de Tunis, que de cap manera està disposat a lliurar-lo del captiveri i molt menys a permetre que isca amb vida de la lluita contra els lleons a què el condemna per haver estat la causa de la mort de Camar (III, 153-158).

²² J. Butiñà, «Sobre l'autoria», p. 78.

²³ A. Espadaler, *Una reina*, pp. 59-62.

²⁴ A. Ferrando, «Sobre el marc històric», p. 344.

²⁵ J. Butiñà, «Sobre l'autoria», p. 98.

²⁶ A. Ferrando, «Sobre el marc històric», pp. 334-335.

Fins ara no ha estat considerada la possibilitat que el trobador Curial fos, també, un reflex del trobador Cerverí de Girona, perquè l'anàlisi d'aquests personatges històrics ha estat feta de manera individualitzada o subjecta, com a màxim, a la historiografia com a punt de referència. Hi ha, però, massa repertori trobadoresc relacionat amb la novel·la per a eludir la hipòtesi. De més a més, mai no ens hem plantejat que aquesta elecció onomàstica pugui ser textualment coherent allà on Curial resol el pecat de la ingratitude.

Que s'hagen simultaniejat en la mateixa seqüència narrativa Ramon Folc i Enric de Castella, establint-hi un lligam significatiu en què no entren altres personatges històrics, ens fa pensar que l'anònim, per tal de resoldre el captiveri del trobador Curial, podria haver recorregut al record d'alguns motius onomàstics i temàtics de la producció lírica de Cerverí, que podia haver llegit o, si més no, escoltat als intèrprets que en les nostres terres consolaran i amenitzaren les hores d'oci de l'esplendorosa cort itinerant catalanoaragonesa.

En primer lloc, perquè Ramon Folc, vescomte de Cardona, que apareix en la novel·la afavorint el trasllat de Curial a terres cristianes en una galera que va de camí cap a Eivissa on hi ha una nau genovesa que carrega sal, va ser el senyor feudal a qui Cerverí dedicà dos segles i mig abans bona part de la seua producció lírica i a qui es dirigí sovint amb el senyal «de la sal», en referir-se a la primera font de riquesa del vescomtat.²⁷

En segon lloc, perquè l'infant Enric de Castella, que suplica al rei de Tunis que alliberi Curial i que es mostra disposat a saltar al corral on aquest lluita contra els dos leons, en el cas que el rei no considere la seua petició (III, 157), es troba també vinculat a Cerverí de Girona a través del sirventés *Pus li rey* que el trobador escriví per tal de blasmar Alfons X perquè no s'afanyava a alliberar el seu germà, que havia caigut presoner de Carles d'Anjou.²⁸

Amb aquest sirventés Cerverí s'incorporava a una campanya de premsa a favor de l'alliberament de l'infant, en la qual participaren també altres trobadors, entre d'altres Paulet de Marselha, Bertolomé Zorzi, Calega Panzan, Folquet de Lunel i Austorc de Segret.²⁹

L'anònim, doncs, que sembla no desconèixer la tradició cançoneresca i que ha invertit en el *Curial e Güelfa* els papers del noble Enric de Castella i del trobador Cerverí—senyor captiu reclamat per trobador lliure *versus* senyor lliure que reclama trobador captiu— fa que, pòstumament i fictícia, Enric de Castella torne el favor a un altre artista líric, Curial.

Segons aquesta lectura propose que, en el cas que l'anònim haja emprat premeditadament i amb voluntat novel·lesca la personalitat d'aquests dos nobles vinculats a Cerverí i, en conseqüència al món trobadoresc, la seua intenció ha estat, novament,

²⁷ M. de Riquer, *Los trovadores*, III, p. 1.557.

²⁸ Totes les cròniques parlen d'aquest fet, per bé que de passada i mai simultaniejant, com fem ara, els dos personatges històrics. Cf. F. Soldevila, *Les Quatre Grans Cròniques*, pp. 183, 447-450 i 886. Vegeu també el fol. 13v del manuscrit 146 de la Biblioteca de Catalunya.

²⁹ M. de Riquer, *Història de la Literatura Catalana*, I, Ariel, Barcelona 1982³ (1ª ed. 1964), p. 130.

reclamar la indulgència, l'atenció i la gratitud desinteressada dels grans senyors envers els seus súbdits, els cavallers trobadors.

D'intencions semblants, en tenim un bon exemple en el poema *Lo presoner* que Jordi de Sant Jordi dedicà al Magnànim en caure en poder de Francesco Sforza el 1423, de manera que aquests tipus d'insinuacions, que no eren infreqüents en els cercles literaris, ens permeten de refermar-nos en la creença que l'anònim proposava un discurs ètic segons el qual la recuperació moral de Curial, prototip del cortesà i del gran senyor del segle XV –haurem d'incloure-hi el Magnànim–, havia de passar per practicar la gratitud, una virtut que havia perdut en ser infidel a Güelfa.

La literaturització de Ramon Folc i Enric de Castella, senyors vinculats a Cerverí, proporcionà a l'anònim no sols una bona excusa per a posar fi al captiveri d'un trobador de ficció creat a partir de retalls de trobadors verídics, sinó també la possibilitat d'escriure un regiment de prínceps novel·lat i d'exposar unes idees morals que apostaven per unes relacions humanes desinteressades, basades en la generositat i en la gratitud. Ara bé, no sabem si l'anònim, des de la ficció, conclouïa irònicament i al *contrafacta* que això, en l'època del Magnànim, era tan excepcional, utòpic i gairebé impossible com la relació amorosa de Curial i Güelfa.

3. CONCLUSIONS

Si bé no tenim testimonis concloents que demostren que *Curial e Güelfa* depèn del món trobadoresc, tampoc n'hi ha de taxatiu amb què rebutjar aquestes argumentacions. La lírica trobadoresca esdevé lloc comú, material literari que hom coneix i del qual hom pot disposar lliurement en l'àmbit cortès, ja que té la protecció àulica en el segle XV. Això, per força, implica el contacte dels nostres escriptors amb aquelles perillades manifestacions líriques, les quals ben bé poden haver servit de motiu inicial digne de ser desenvolupat si donem crèdit a la cadena creativa lectura-audició-memorització-escriptura.

L'anònim, que no pretén una reproducció exhaustiva de la realitat del segle XIII –perquè no és cap cronista–, sinó que vol restablir una època històrica amb elements versemblants, fa ús dels documents literaris que té a l'abast –cròniques historiogràfiques i trobadoresques– per a construir un món novel·lesc creïble. Ara bé, les actituds literàries han canviat en el segle XV, cosa que fa que les formes narratives deixen de limitar-se a una finalitat única, com és el cas de l'objectiu propagandístic i providencialista de la prosa historiogràfica, de la finalitat didàctica de la literatura moral i del component lúdic i/o plaent i, fins i tot, moral de la lírica trobadoresca. Tots tres objectius tindran cabuda i podran desenvolupar-se en les novel·les cavalleresques gestades en els territoris de la Corona d'Aragó i, si bé aquests gèneres en són els punts de referència, la narrativa italiana, més concretament la inaugurada per Giovanni Boccaccio, proporcionarà els models combinatoris. Tanmateix, si bé les creacions del

certaldés s'aprofiten de components de caire sentimental d'arrel trobadoresca, no seria lícit concloure que els del *Curial* provenen únicament i exclusiva de manlleus a Boccaccio, ja que negariem l'autonomia creativa i compositiva de l'anònim, a més de la possibilitat que hagués estat en contacte amb la lírica culta.

Pel que fa a les formes i els continguts trobadorescos del *Curial e Güelfa*, hem vist que acaben prosificats, desenvolupats i, fins i tot, capgirats. Aquesta manera de treballar indica que som davant d'un narrador que domina la tècnica de la retòrica. Si l'anònim va conèixer la producció dels trobadors Raimbaut de Vaqueiras i Rigaut de Berbezilh, per força hauria de tenir també constància del més sòlid i polifacètic trobador de les nostres contrades, així com del contingut –llegit o escoltat– dels seus poemes.³⁰ Això no obstant, l'anònim no es limità a la reproducció mimètica d'allò que hom podia conèixer d'aquelles històries, sinó que hi afegí la seua empremta particular, és a dir, reelaborà i amplificà els motius amb què va treballar, corregí errors de comportament –poc o gens adients a l'home de cort– proposant altres conductes i, en definitiva, ens proporcionà un entretingut i didàctic centó en prosa amb què jugar a les reconstruccions formals. Amb tot, treballar les fonts sense disposar la seua organització dins de l'estructura novel·lesca ens pot fer caure en el risc de deixar escapar el sentit amb què van ser reinterpretades.

³⁰ Diu M. de Riquer, *Història de la Literatura*, II, p. 707, que Joanot Martorell va fer ús de la producció de Cerverí. Si Martorell va plagiar-ne un dels seus poemes, no podem evitar de suposar que l'anònim del *Curial e Güelfa* fes el mateix.